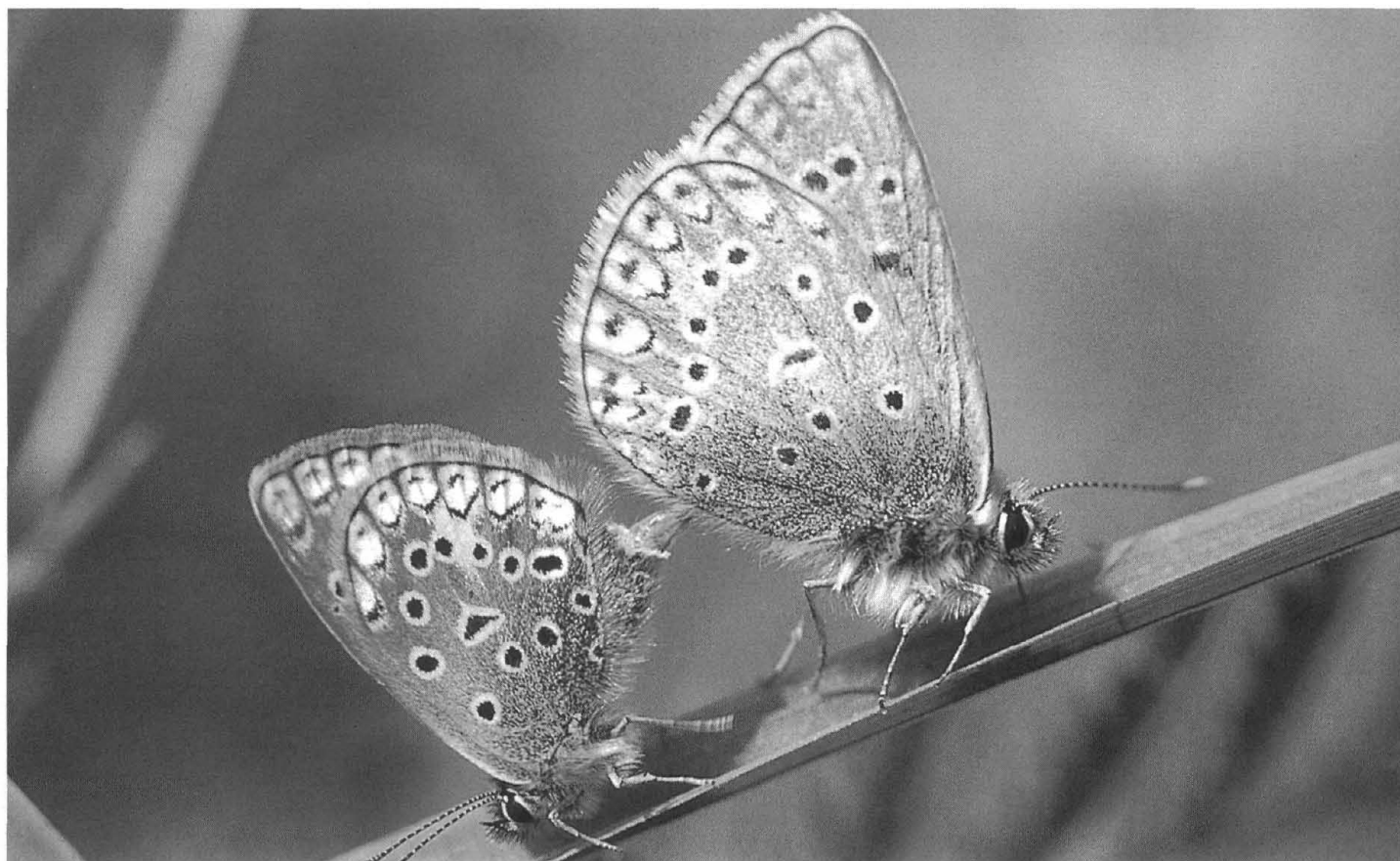

De balans van acht

Rijk van Oostenbrugge,
Hink Jan Oosterveld
& Dick Verkaar

Onlangs bracht het Natuurplanbureau voor de tweede keer in zijn bestaan een Natuurbalans uit (RIVM & DLO, 1999).

Dit artikel gaat in op enkele belangrijke onderwerpen uit de Natuurbalans 99: de toestand van de natuur, bos en landschap, en de ontwikkeling van de Ecologische Hoofdstructuur (EHS).

De Tweede Kamer stemde op 24 december 1997 in met de vorming van het Natuurplanbureau. Het Natuurplanbureau bestaat uit een samenwerkingsverband van het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM) en de Dienst Landbouwkundig Onderzoek (IBN-DLO, LEI-DLO, SC-DLO). Het Rijksinstituut voor Kust en Zee (RIKZ) en het Rijksinstituut voor Integraal Zoetwaterbeheer en Afvalwaterbehandeling (RIZA) verlenen aan de meeste studies van het Natuurplanbureau hun medewerking. Het zorgt ervoor dat het (natuur)beleid kan beschikken over alle relevante wetenschappelijke informatie. Het planbureau neemt daarbij een onafhankelijke positie in. Aan de hand van deze informatie kunnen beleid en politiek strategische beslissingen nemen die van invloed zijn op natuur, bos en landschap. Vóór de officiële instelling van het Natuurplanbureau bracht het consortium al de Natuurverkenningen 97 (RIVM et al., 1997) uit; vorig jaar de eerste Natuurbalans (RIVM & DLO, 1998).

Meer natuur, maar toch nog achteruitgang

Veranderingen in de natuur voltrekken zich in het algemeen langzaam. Het duurt dikwijls jarenlang voordat een stelselmatische trend in het voorkomen van soorten of het ontstaan van processen in de natuur valt waar te nemen. De Natuurverkenning 97 (RIVM et al., 1997) constateerde dat na een eeuw van achteruitgang van het areaal natuurgebied in Nederland, er voor het eerst sprake was van een toename van de oppervlakte natuurgebied. Klaarblijkelijk begint het natuurbeleid, zoals verwoord in het NatuurBeleidsPlan (NBP) (Ministerie van LNV, 1990) in dit opzicht vruchten af te werpen. Desondanks gaat het met de kwaliteit van de natuur nog steeds bergafwaarts (RIVM et al., 1997; VOFF, 1997; RIVM & DLO, 1998, 1999): er is sprake van een aanhoudende afname van de soortenrijkdom in Nederland. Toch voltrekt deze afname zich de laatste jaren in een lager tempo dan in de voorgaande decennia. Er zijn geen aanwijzingen dat

jaar werken aan de EHS

Heideblauwtjes; het gaat slecht met de meeste dagvlinders in Nederland. Zeventien dagvlindersoorten zijn in deze eeuw uitgestorven; andere soorten worden in hun voortbestaan bedreigd (foto: J. v.d. Kam).

zich in deze ontwikkeling de afgelopen jaren ingrijpende veranderingen hebben voorgedaan.

Nog steeds staan veel soorten onder druk. Uit gegevens van De Vlinderstichting (o.a. VOFF, 1997) blijkt bijvoorbeeld dat het slecht gaat met de dagvlinders. Van de zeventig soorten dagvlinders die aan het begin van deze eeuw in Nederland voorkwamen, zijn er inmiddels zeventien uitgestorven en dertig staan op de Rode Lijst, omdat zij in hun voortbestaan worden bedreigd. Ook de veelvoorkomende soorten nemen in aantal af. Slechts enkele soorten doen het goed, zoals het Zwartsprietdikkopje, het Oranje zandoogje en het Koevinkje.

Niet alleen de kwaliteit van de natuur gaat achteruit; ook de kwaliteit van het landschap wordt nog steeds sterk aangetast (Barends et al., 1997; RIVM et al., 1997; Hendriks, 1999; RIVM & DLO, 1999). De karakteristieke openheid van de droogmakerijen, het zeekleien en het rivierengebied vermindert door verstedelijking en de aanleg van infrastructuur (fig. 1), terwijl de geslotenheid van de landschappen van de hogere zandgronden juist verdwijnt tengevolge van schaalvergroting. Het landschap heeft veel te lijden van diffuse verstedelijking die vooral buiten de Randstad veel voorkomt.

Plaatselijke successen

Dankzij inrichtingsmaatregelen en beheer worden plaatselijk successen geboekt met herstel van populaties van inheemse soorten. Vooral vogels reageren snel op inrichtingsmaatregelen, zoals de Natuurbalans met de volgende drie voorbeelden illustreert. Het is bijvoorbeeld vrij eenvoudig om door natuurontwikkeling nieuwe broedgelegenheden te creëren voor kustbroedvogels, zoals plevieren en sterns. Sinds het midden van de jaren tachtig worden veel eilandjes opgespoten en veel binnendijkse gebieden heringericht voor kustbroedvogels. Het resultaat daarvan is dat het aantal broedende vogels belangrijk is toegenomen (fig. 2). Daarmee is echter nog lang niet het populatieniveau van vóór de Deltawerken bereikt. Dat aantal lag in 1950 ongeveer negen maal zo hoog als in 1980. Bovendien verliezen de kunstmatige broedlocaties, als aanvullende menselijke ingrepen uitblijven, na een paar jaar hun betekenis voor kustbroedvogels. Dit komt doordat natuur-

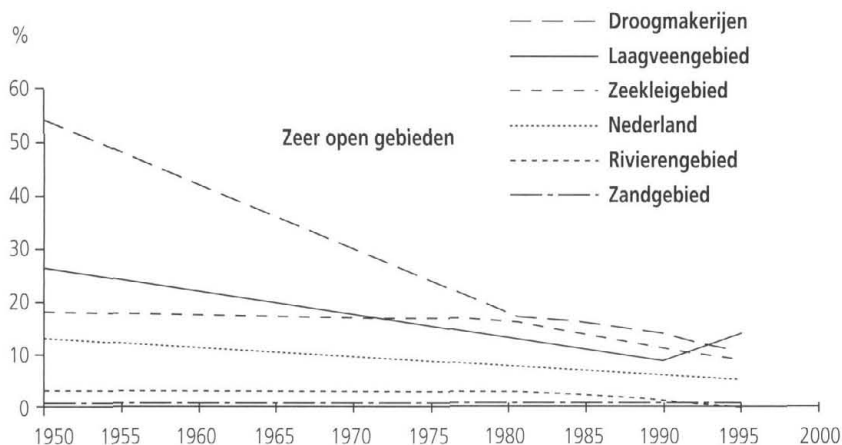
lijke dynamiek, zoals periodieke overstroming door stormen en springtij, ontbreekt.

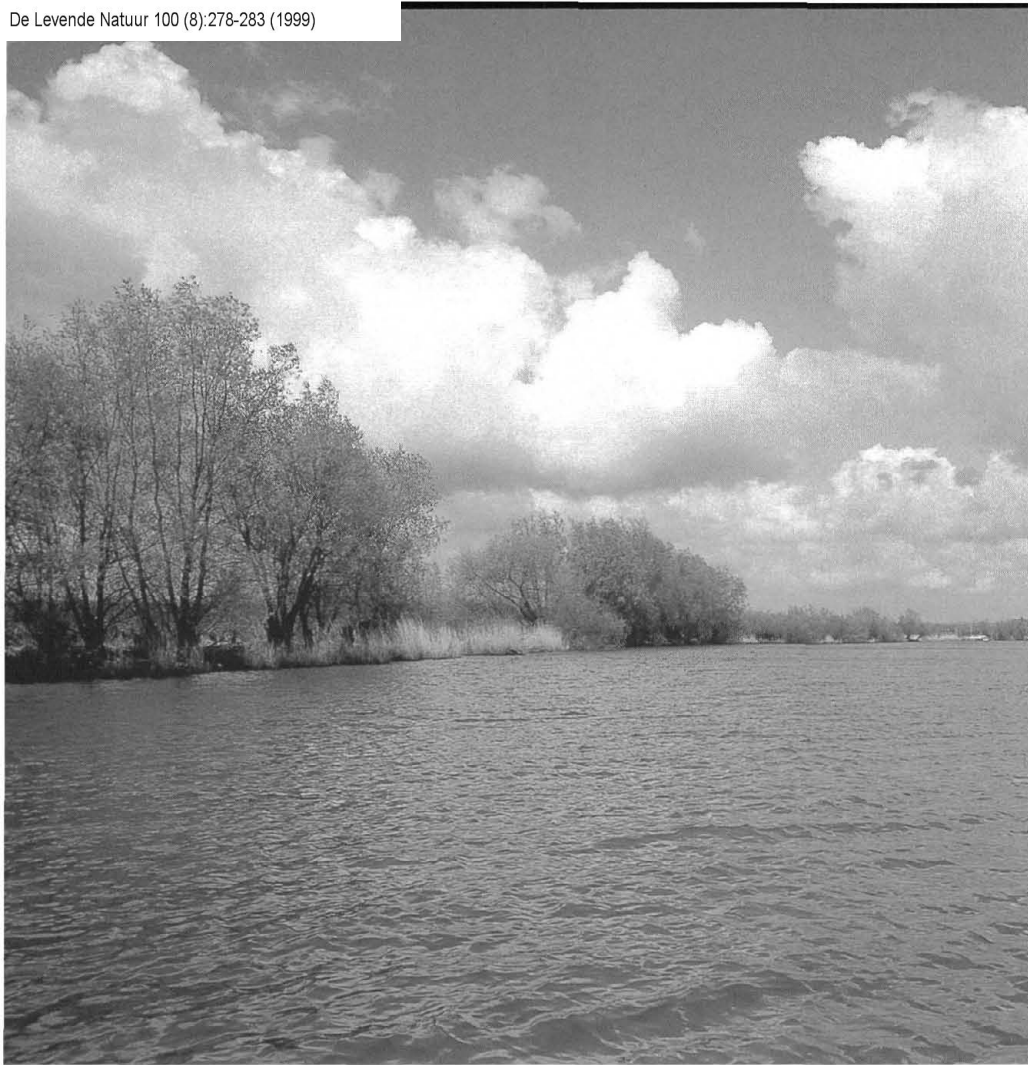
Tijdens de periode 1994-1998 verdubbelde het aantal broedparen van de Lepelaar in Nederland tot 1270. Dit is bijna de helft van de West-Europese populatie. De stijging is voor een belangrijk deel toe te schrijven aan een betere bescherming in de Afrikaanse overwinteringsgebieden en een verbeterde voedselsituatie van rustplekken tijdens de trek. Dat laatste is te danken aan de inzet van terreinbeheerders, waterschappen, provincies en vrijwilligers. De afgelopen jaren hebben de lepelaars nieuwe broedlocaties gevonden, zoals het Friese veengebied de Alde Feanen (Vogelbescherming Nederland, 1999).

De effecten van een beheer dat gericht is op een grotere 'natuurlijkheid' van bossen worden eveneens zichtbaar. De verandering van de structuur, soortensamenstelling en leeftijdsopbouw van het bos heeft effect op de soortensamenstelling

Dankzij de inspanning van terreinbeheerders, waterschappen, provincies en vrijwilligers is het aantal lepelaars dat in Nederland broedt, sterk toegenomen (foto: J. v.d. Kam).

Fig. 1. Trends in de openheid van het landschap van 1950 tot 1995, uitgedrukt in het percentage waarin de klasse 'zeer open' voorkomt per landschapstype.

Op diverse plaatsen in de Ecologische Hoofdstructuur kan de natuurkwaliteit worden vergroot wanneer bovenstrooms gelegen vervuilingsbronnen worden uitgepakt (foto: J. v.d. Kam).

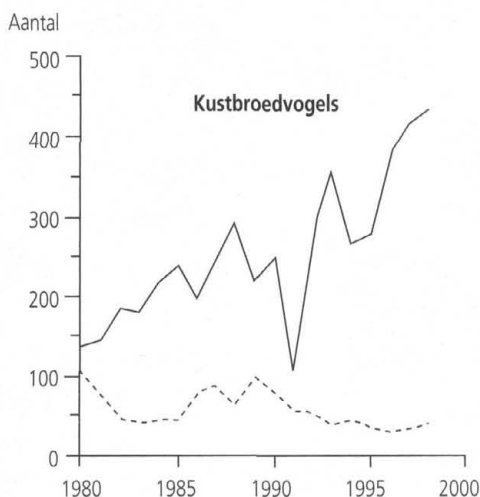

Fig. 2. Trend van het aantal broedparen van Strandplevier, Bontbekplevier en Dwergstern van pionierecosystemen in aangelegde natuurontwikkelingsgebieden van het Deltagebied (doorgetrokken lijn) vergeleken met het aantal

Index (taakstelling 2018 = 100)

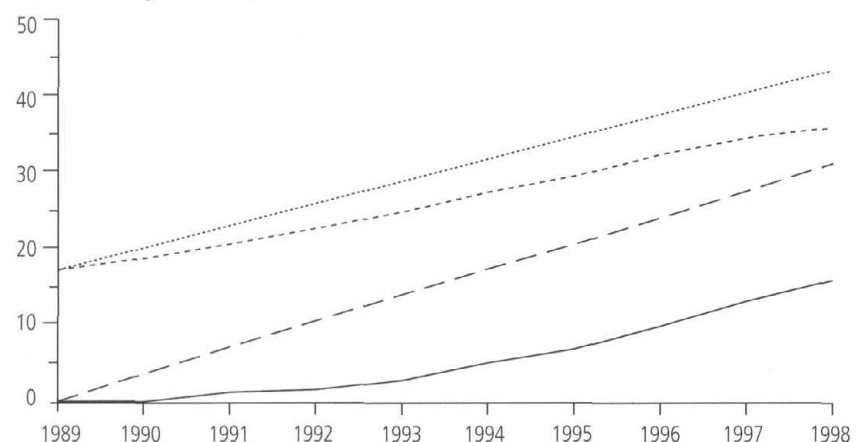

Fig. 3. Voortgang van de overdracht van grond voor natuurreservaten en natuurontwikkelingsgebied aan terreinbeherende organisaties als percentage van het beoogde doel van 150.000 ha in 2018 (LNV-DL&C)

en de aantallen dieren die er voorkomen. Sinds 1950 profiteren de hollenbroeders van de toegenomen leeftijd van het bos: oudere bomen hebben een grotere stamdiameter. De laatste jaren zorgt ook de toename van de hoeveelheid dood hout in het bos voor toename van enkele insectenetende soorten, zoals de Grote bonte specht, de Zwarte specht en de Boomklever.

De Ecologische Hoofdstructuur: ruggengraat van de Nederlandse natuur?

Het Natuurbeleidsplan van het Ministerie van LNV (1990) probeerde een antwoord te geven op de achteruitgang van de natuur. Het plan beoogde de natuurlijke en landschappelijke waarden duurzaam in stand te houden, te herstellen en te ontwikkelen. Een belangrijk middel om dit doel te bereiken is de realisatie van een Ecologische Hoofdstructuur. De EHS is een samenhangend stelsel van natuurgebieden met een oppervlakte van ongeveer 450.000 ha bestaande natuur, de zgn. kerngebieden, en ca 250.000 ha nieuwe natuur, die in 2018 gerealiseerd zou moeten zijn. Deze nieuwe natuur bestaat uit natuurontwikkelingsgebieden, reservaten en relatienota- of beheergebieden.

Waar de nieuwe natuur komt te liggen, bepalen de provincies. Deze begrenzing van de EHS duurt langer dan gepland. Op 1 januari 1999, de eind-

Reservaten:
afgeleide taakstelling (2018 = 100.000 ha)
Reservaten: overgedragen
Natuurontwikkeling:
afgeleide taakstellingen (2018 = 50.000 ha)

LNV, 1994; Helmer et al., 1995), nauwelijks gebieden ontstaan die groter zijn dan 1.000 ha. Dit geldt ook voor laag-Nederland uitgezonderd de duinen. Deze conclusie van het Natuurplanbureau is nog slechts voorlopig: de provincies en het rijk moeten het de komende jaren nog eens worden over waar welke natuur precies zal worden nagestreefd binnen de EHS.

Naast het vergroten van natuurgebieden is de samenhang tussen gebieden van groot belang. Op basis van de huidige begrenzingsplannen ontstaat op nationaal niveau geen samenhangend netwerk van internationaal waardevolle natte natuurgebieden. Daarvoor is de afstand tussen gebieden te groot. Alleen in het middenstuk van de natte as, het gebied tussen de Vechtplassen en Noordwest-Overijssel, is sprake van voldoende samenhang. De overheid kan de ruimtelijke samenhang vergroten door op enige afstand van elkaar tussenstations van minimaal 500 ha te ontwikkelen. Daarvoor kan zij bijvoorbeeld geld gebruiken dat in het regeerakkoord bestemd is voor het creëren van nieuwe natte natuur om de effecten van grote infrastructurele werken te compenseren.

Duurzame natuurgebieden?

Naast ruimtelijke kwaliteit is een goede milieukwaliteit nodig voor een duurzame ontwikkeling van natuur. De Natuurbalans 99 (RIVM & DLO, 1999) laat zien dat in veel onderdelen van de EHS, vooral in de provincies Drenthe, Noord-Brabant, Gelderland, Noord-Brabant en Limburg, meer dan de helft van de oppervlakte van de lokale watersystemen niet in gebruik is als natuurgebied (fig. 5). Andere landgebruiksvormen dan natuurgebied hebben daar dus een sterke invloed op deze lokale oppervlaktewater-systemen. Vaak gaat het om landbouwkundig gebruik of stedelijke bebouwing. Vooral op plaatsen waar landbouw en natuurgebieden naast elkaar liggen, kunnen problemen ontstaan door de neerslag van zure depositie, een slechte waterkwaliteit of door peilverschillen die leiden tot de wegzijging van water uit natuurgebieden. Hoofdzakelijk voor de duinen, de Veluwe, Noordwest-Overijssel en de randen van het Drenthse plateau verwacht het Natuurplanbureau dergelijke problemen niet, doordat de lokale watersystemen liggen in gebieden die grotendeels bestaan uit de EHS, dus natuurgebied. In deze

Natuurgebieden per grootteklasse in 1998

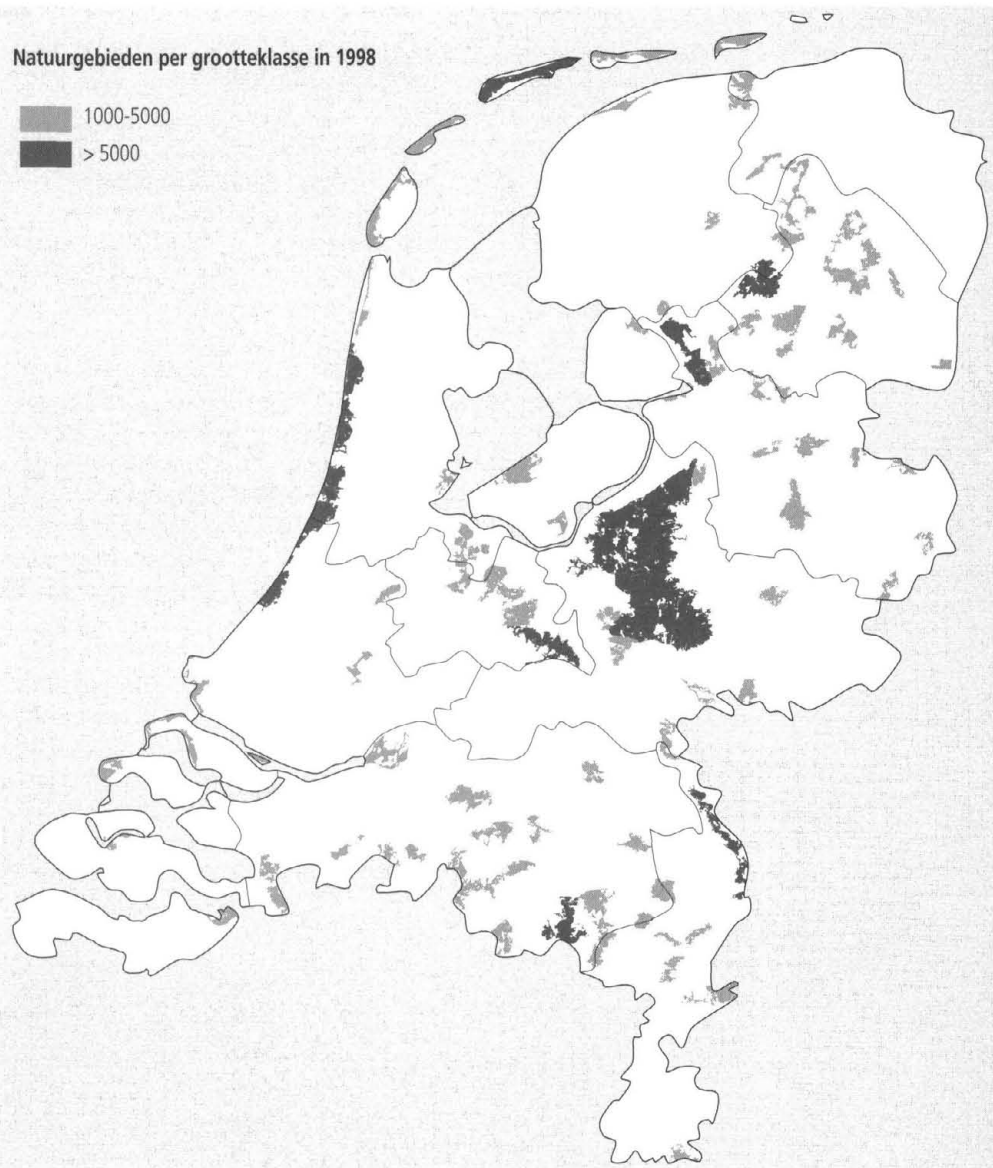
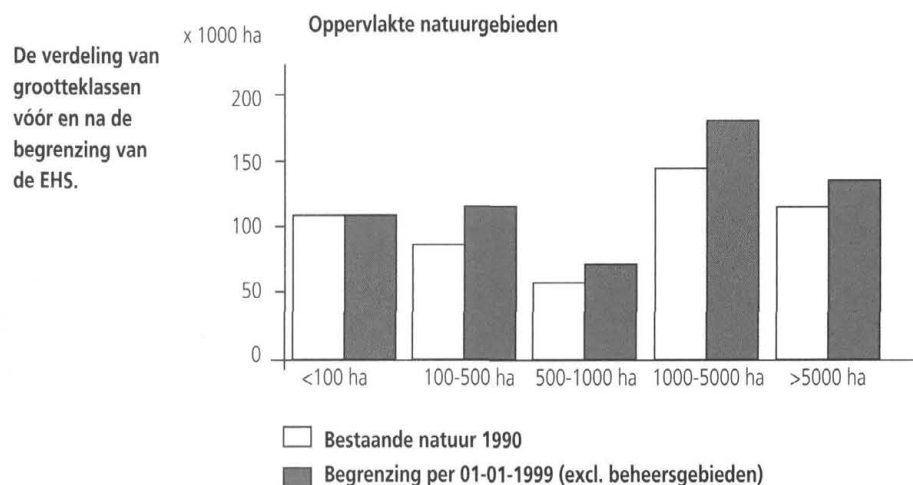

Fig. 4. De ligging van terrestrische natuurgebieden van de grootteklassen 1000-5000 en > 5000 ha in Nederland

(bestaande natuur en de per 1 januari 1999 begrensde natuurontwikkelings- en reservaatgebieden).

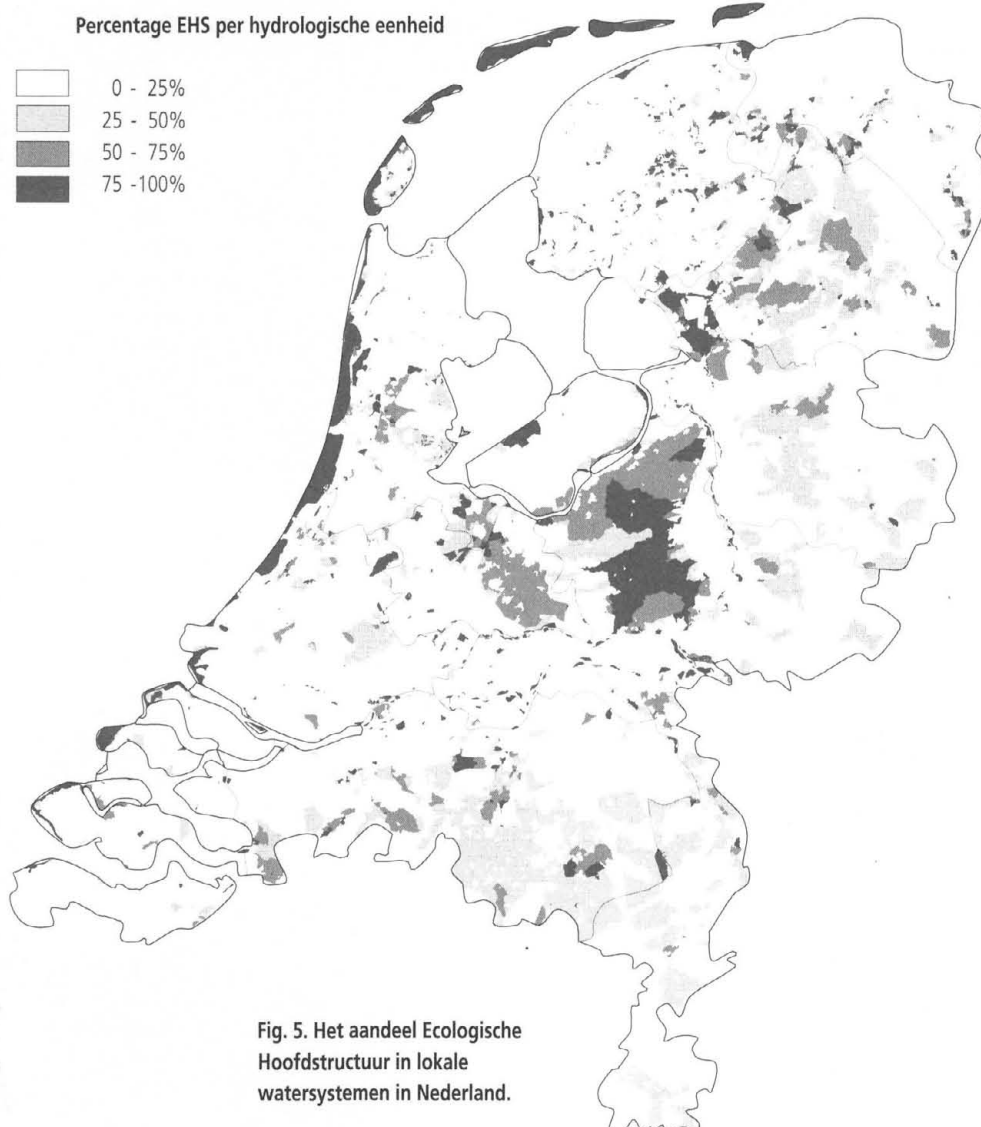

Fig. 5. Het aandeel Ecologische Hoofdstructuur in lokale watersystemen in Nederland.

watersystemen, waar het grond-gebruik al sterk bepaald wordt door de EHS, liggen kansen om het rendement van de EHS te vergroten door maatregelen uit te voeren buiten het (toekomstig) natuurgebied. Deze maatregelen houden het reduceren van de nadelige effecten van ander land-gebruik in.

Literatuur

- Barends, S., J. Renes, T. Stol, J.C. van Triest, R.J. de Vries & F.J. van Woudenberg (red.), 1997. Het Nederlandse landschap: een historisch-geografische benadering. Matrijs, Utrecht.
- Bruin, D. de, D. Hamhuis, L. van Nieuwenhuijsse, W. Overmars, D. Sijmons & F.W.M. Vera, 1987. Ooievaar. De toekomst van het riviereengebied. Uitgave Stichting Gelderse Milieufederatie.
- Hendriks, J.A., 1999. Cultuurhistorie van stad en land: waardering en behoud. Matrijs, Utrecht.
- Helmer, W., G. Litjens & W. Overmars, 1995.

Levende natuur in een nieuw cultuurlandschap.

De Levende Natuur 96 (5): 182-187.

Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, 1990. Natuur Beleids Plan. Regeringsbeslissing. Tweede Kamer, vergaderjaar 1989-1990, 21149, nrs. 2-3.

Ministerie van Verkeer en Waterstaat & Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, 1994. Natuur aan het werk. Een verkenning van mogelijkheden voor grootschalige natuurontwikkeling langs rijkswateren en rijkswegen. Studierapport V&W, LNV, 's-Gravenhage.

Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu, Informatie- en KennisCentrum Natuurbeheer, DLO-Instituut voor Bos- en Natuuronderzoek & DLO-Staring Centrum, 1997. Natuurverkenning 97. Samsom H.D. Tjeenk Willink bv, Alphen aan den Rijn.

Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu, DLO-Instituut voor Bos- en Natuuronderzoek, DLO-Landbouw-economisch Instituut & DLO-Staring Centrum, 1998. Natuurbalans 98. Samsom

H.D. Tjeenk Willink bv, Alphen aan den Rijn.

Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu, DLO-Instituut voor Bos- en Natuuronderzoek, DLO-Landbouw-economisch Instituut & DLO-Staring Centrum, 1999. Natuurbalans 99. Samsom

H.D. Tjeenk Willink bv, Alphen aan den Rijn.

Vereniging Onderzoek Flora en Fauna, 1997. Jaarboek Natuur 1997, de winst- en verliesrekening van de Nederlandse natuur. Uitgeverij KNNV, Utrecht.

Vogelbescherming Nederland, 1999. Lang leve de Lepelaar. Vogels 1999(4): 18.

Wereld Natuur Fonds, 1992. Levende rivieren. WNF, Zeist.

Summary

The National Ecological Network: an assessment of its success after eight years of implementation

The Nature Policy Assessment Office recently published the Nature Balance 99. It concludes that after a strong decline from the beginning of this century many species still decrease during the last decade, in spite of a slight increase of the acreage of nature areas in the Netherlands. However, in some examples, e.g. in birds, species recover due to habitat rehabilitation and other measures. The creation of the national ecological network designed to maintain and improve nature and landscape quality show some delay because of difficulties in delimitation of areas, in the acquisition of land (land prices increase markedly during last four years), and in the low rate of ownership mobility. The Nature Policy Assessment Office forecasts that the number of terrestrial nature areas larger than 5000 ha will augment with 30%. The network of wetland areas will have only a limited coherence, as many areas will be not sufficiently interconnected. The hydrological systems of a major part of the national ecological network are considered not sustainable since they were largely influenced by agriculture and housing.

Dankwoord

De schrijvers zijn veel dank verschuldigd aan talrijke instellingen voor het toeleveren van gegevens aan het Natuurplanbureau, zoals de Dienst Landelijk Gebied, de Directies Natuurbeheer (inclusief het Informatie- en Kenniscentrum Natuurbeheer) en Groene Ruimte en Recreatie van het Ministerie van LNV, het Centraal Bureau voor de Statistiek, de provincies en de particuliere gegevensbeherende organisaties, verenigd in de Vereniging Onderzoek Flora en Fauna. Veel essentieel analyse materiaal, teksten en overige vormen van ondersteuning werden verschaft door medewerkers van de in het Natuurplanbureau participerende instituten (IBN-DLO, LEI-DLO, SC-DLO, RIZA, RIKZ en RIVM).

Drs. R. van Oostenbrugge, Drs. H.J.W. Oosterveld & Dr. H.J.P.A. Verkaar
Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM)
Natuurplanbureau
Postbus 1
3720 BA Bilthoven